

личностные, профессионально-личностные, индивидуально-субъектные), влияющие на успешность ее прохождения.

The article reveals psychological particularities of teachers' adaptation to radical changes, proposes theoretical model of teachers' adaptation to social changes, defines factors of factors (social-personality, professional-personality, individual-subject) determine peculiarities and successfulness of teachers' adaptation.

Статтю подано до друку 25.10.2012.

©2012 р.

О. Є. Блинова (м. Херсон)

ПРАГНЕННЯ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ТА МІГРАЦІЙНА ГОТОВНІСТЬ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Постановка проблеми. Сучасна складна соціально-економічна ситуація в країні, відсутність достатньої кількості робочих місць, що забезпечені достойною заробітною платою, змушує велику кількість наших співгромадян шукати кращої долі за межами Батьківщини. Міждержавна трудова міграція українських громадян набула обсягів, що, за оцінками фахівців, зараз реально загрожують національній безпеці, оскільки забезпечення соціального та економічного розвитку в Україні значною мірою залежить від забезпечення економіки України трудовими ресурсами [3; 4]. Мігрують з України у пошуках роботи представники найбільш економічно продуктивного віку, при цьому більшість із них працюють на непрестижних та некваліфікованих робочих місцях, які не відповідають професійному рівню. Відплив молоді на роботу за кордон спричиняє негативні демографічні наслідки для України внаслідок руйнації сімейних відносин, через несприятливу для народження і виховання дітей специфіку «мігрантського» способу життя: відбувається розрив (тимчасовий, а іноді і остаточний) сімейних зв'язків; діти залишаються без догляду та піклування одного, а то і обох батьків та виховуються, у кращому випадку, бабусями (дідусями) або родичами; у чоловіків (дружин) і особливо дітей, які залишилися в Україні, відбувається девальвація цінностей та формується сумнівне ставлення до праці в Україні через нібито «легкі» гроші, отримані з-за кордону

В сучасних умовах кризового стану суспільства вивчення зміни ціннісних орієнтацій молодих людей викликається, насамперед, практичною необхідністю. Адже від того, з якими цінностями молодь житиме у XXI столітті, залежатиме напрям соціально-культурного та політико-економічного розвитку суспільства майбутнього.

Метою є визначення намірів студентів України щодо міграції за кордон з метою працевлаштування.

Аналіз актуальних досліджень. При аналізі міграційної готовності необхідно розглядати в єдиній системі загальні соціально-економічні та інші умови існування людини, що входять в «об'єктивну» частину її багатомірного світу (спосіб життя) і ціннісно-сміслові характеристики «суб'єктивної» складової багатомірного світу (образу світу), що спонукають людину прагнути до змін.

Депривована потреба в самореалізації спонукає людину шукати шляхи і засоби для її задоволення. Якщо можливості самореалізації обмежені соціально-економічною відсталістю, іншими несприятливими можливостями регіону, можна очікувати, що людина буде відчувати бажання залишити це місце, щоб потрапити до іншого, яке надає більше можливостей для самоздійснення. Включаються механізми пошукової активності, механізми мотивування і цілеутворення, які визначають нове русло активності (С.Д. Максименко) [2]. При цьому

знецінюються умови і можливості самореалізації (що проявляється в низьких оцінках регіону проживання) і відбувається формування нового емоційно-установочного комплексу, що обумовлює спонукання до міграційної активності.

Міграційна готовність є складним інтегральним утворенням, в якому можна виокремити два основних структурних блоки:

1) загальний – особистісна налаштованість на зміну регіону проживання. Містить у собі наступні когнітивні та емоційні компоненти: усвідомлення конфлікту між вираженою або сильною потребою в самореалізації і недостатніми можливостями для цього в даному регіоні, незадоволеність умовами життя, негативний образ місця проживання та, навпаки, привабливий образ того місця, в яке людина прагне потрапити, уявлення про кращі можливості для самореалізації там.

До першого блоку також належить мотиваційний компонент: від виникнення перших думок про бажання і можливість міграції до чітко визначеного наміру поїхати. У поняттях концепції установки А.Г. Асмолова цей блок можна назвати смисловим рівнем міграційної готовності [1]. Вважаємо, що цей рівень одночасно позначає перший етап міграційної поведінки – міграційну рухливість, що відображає міграційні установки.

2) блок підготовки до практичної реалізації міграційної активності. Також містить у собі когнітивно-емоційний компонент, але він «наповнений» іншим змістом: людина точно знає конкретне місце, куди вона їде, знає засоби реалізації намірів (фінансове забезпечення переїзду і проживання на новому місці, джерела соціальної допомоги і т.ін.), має достатньо енергії та ентузіазму. У поняттях концепції установки А.Г. Асмолова цей блок можна назвати цільовим рівнем міграційної готовності [1].

Головне «психологічне навантаження» має перший структурний блок, другий може бути не актуалізованим (готовність до діяльності не завжди приводить навіть до підготовки до діяльності). Причиною того, що міграційні наміри не завжди реалізуються у практичних діях та вчинках є те, що «не вмикається» механізм переходу від міграційної готовності до здійснення міграції. Таким механізмом є потреба у міграції.

Міграційна готовність відрізняється від міграційної потреби у тому, що у першій є тільки бачення можливості змінити своє життя через зміну місця проживання, міграційна потреба є джерелом конкретної спрямованої міграційної активності у формі підготовки та здійснення діяльності щодо зміни місця проживання, адаптації у новому регіоні і т.ін.

Виклад основного матеріалу. Для з'ясування міграційних установок було розроблено анкету «Формування міграційних намірів студентів» та проведено анкетування студентів вищих навчальних закладів України. Метою анкетування була оцінка студентами економічної, політичної та соціальної ситуації сучасної України та власних перспектив професійної самореалізації, у своїй країні або за кордоном; визначення обізнаності майбутніх фахівців щодо позитивних та негативних аспектів працевлаштування за кордоном, визначення шляхів інформування студентів про реальний стан працевлаштування українських громадян за кордоном.

Всього було опитано 469 студентів денної форми навчання 3-5 курсів. У дослідженні взяли участь студенти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (127 студентів), Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка (124 особи), Херсонського державного університету (120 осіб), Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (98 осіб).

При формуванні вибірки було враховано ознаки віку, статі та майбутньої спеціальності. Середній вік досліджуваних студентів дорівнює 21,7 років (від 20 до 24 років). Загалом було опитано 184 чоловіка (39,2% від усіх опитаних) та 285 жінок (60,8%), причому цієї пропорції

дотримано й у вибірці по окремих вузах. У дослідженні взяли участь студенти, які навчаються за спеціальностями – біологія, географія, екологія, філософія, іноземна філологія, фізика, лікувальна справа, готельне господарство, психологія, історія.

Респонденти відповідали на питання, пов'язані з оцінкою працевлаштування за межами країни, надавали відповіді про переваги та небезпеку роботи за кордоном, мотиви вибору працевлаштування за кордоном, можливі причини виїзду або стримування від нього. В цілому, на наш погляд, результати надають уявлення про міграційні наміри студентів країни у взаємозв'язку з соціально-економічними та психологічними чинниками, які обумовлюють виникнення міграційних тенденцій.

Студентам було запропоновано оцінити сучасну міграційну ситуацію в Україні: «Зараз багато українців їдуть за кордон, щоб заробити гроші. Як Ви вважаєте, для країни в цілому це:...». Переважна більшість студентів усіх регіонів (79,1% по вибірці), оцінюючи наслідки трудової еміграції українців за кордон, визнають, що це «погано, оскільки їдуть молоді, працездатні і талановиті», 14,1% опитаних вважає, що «нічого для країни не змінює, кожен має право працювати, де бажає», тільки 6,8% відзначили трудову міграцію як позитивне явище для країни, підкреслюючи можливість отримання нового досвіду.

Для визначення життєвих цінностей молоді України застосовано шкалу від 1 до 9 балів (1 бал – зовсім не важливі; 9 балів – дуже важливі). До переліку цінностей внесено ті, що стосуються суспільно-значущих об'єктивних умов самореалізації – «сильна, багата країна»; суто матеріальні цінності – «багато заробляти»; цінності, що пов'язані із зовнішніми ознаками суспільного визнання – «досягти високого суспільного становища»; індивідуальні цінності самореалізації: у діловій сфері – «самостійність і незалежність (відкрити, наприклад, власну справу, бути господарем своїх планів)», у сімейній сфері – «мати хорошу сім'ю»; колективістичні цінності – «працювати у дружньому, згуртованому колективі»; цінності, що пов'язані з відпочинком та побутом – «красиво, із задоволенням відпочивати»; «побутовий комфорт».

Отримані нами дані свідчать про те, що всі цінності оцінюються молоддю як високозначущі у житті. Майже немає різниці в оцінках у студентів різних регіонів, вони демонструють однотайність у визнанні значущості для повноцінного розвитку особистості сім'ї і кар'єри, власної незалежності і сильної, багатой країни тощо. В цілому по вибірці найбільш високий рейтинг мають об'єктивні суспільно-економічні умови самореалізації – середній бал цінності «сильна, багата країна» 7,84, тобто студенти добре розуміють, що в умовах економічної та соціально-політичної кризи, у нестабільному становищі суспільства важко планувати та реалізовувати власне майбутнє, досягати життєвої мети. Такий же високий рівень мають індивідуальні (індивідуалістичні) цінності самореалізації, по-перше, «мати хорошу сім'ю» – 8,81 бали, по-друге, «самостійність і незалежність» у власній справі – 7,78 балів. Наступну сходинку у рейтингу життєвих цінностей студентів займають бажаність високого суспільного становища – 7,46 балів та добрий зарібок – 7,29 балів. Важливість працювати у дружньому, згуртованому колективі (на наш погляд, це є відображенням колективістичних цінностей) має середній бал 6,8, тобто можна говорити про перевагу у свідомості молоді індивідуалістичних цінностей. Передостаннє та останнє місця у рейтингу цінностей студентів займають такі: «побутовий комфорт» – 6,62 балів; «красиво, із задоволенням відпочивати» – 5,57 балів.

Розподіл відповідей за питанням «Скажіть, найуспішніше Ви змогли б реалізувати свої життєві плани: а) в Україні; б) за кордоном» показав, що, на думку значної частини студентської молоді у своїй країні можливості для самореалізації є обмеженими, більш успішна самореалізація очікується за межами своєї держави. 42,6% студентів вважає, що за кордоном можливості для самореалізації краще (це середньогрупова оцінка), при цьому дещо нижчі за середні оцінки у молоді Івано-Франківська та Сум (близько третини студентів), трохи

перевищують середні оцінки – херсонські та харківські студенти (приблизно половина студентів). Відмінності підтверджено статистично ($\varphi_{\text{емп.}} = 3,89$; ($p \leq 0,01$). Тобто молодь західного регіону більш критично оцінює працевлаштування за кордоном як засіб успішної життєвої самореалізації, мабуть, це пов'язується з тим, що багато студентів саме західного регіону мають родичів, друзів, знайомих, які працюють (або працювали) за кордоном і тому краще ознайомлені з реальним станом справ. А студенти східного регіону у своїх оцінках орієнтуються на деяке «ідеальне уявлення» про, так би мовити, західний спосіб життя, не маючи ані власного досвіду праці за кордоном та досить обмежений досвід найближчих родичів та друзів.

Щоб мати можливість оцінити «міграційні наміри» студентів-майбутніх фахівців, ми запропонували порядкову шкалу, де відповіді варіювали від «жити і працювати планую тільки в Україні...» до «я поїду працювати за кордон на будь-яких умовах...». Стосовно власних планів можливого працевлаштування за кордоном, результати розподілено наступним чином:

– «я планую жити і працювати в Україні, оскільки від кожного із нас залежить майбутнє країни» – таку відповідь надали тільки 21,1% студентів (середнє значення по вибірці). По регіонах дані розподілилися таким чином: Івано-Франківськ – 35,4%, Суми – 20,2%; Херсон – 17,5%; Харків – 8,2%. Звернемо увагу на значну різницю між часткою студентів, що планують пов'язати свою долю тільки з Україною, у молоді різних вузів – вважаємо, що це пов'язано з більшою обізнаністю студентів західного регіону про реальний стан справ щодо найманої праці за кордоном, можливу небезпеку, наслідки заробітчанства для країни, для сім'ї, для особистості. Статистичні відмінності між вибіркою студентів західного регіону та східного регіону підтверджено ($\varphi_{\text{емп.}} = 5,15$; ($p \leq 0,01$);

– «я хочу працювати в Україні, якщо умови і заробітна плата будуть мене влаштовувати» – 47,9% студентів (по всій вибірці). Ми бачимо, що студентська молодь країни принаймні декларує (на цьому етапі свого життя), що працевлаштування в Україні є їх бажаним вибором;

– «якщо з'явиться нагода отримати роботу за кордоном на вигідних умовах, то я, мабуть, поїду працювати за кордон» – 37,5% (по вибірці);

– «я буду намагатися отримати всю необхідну інформацію щодо роботи за кордоном і поїду при першій нагоді» – 5,7% опитаних студентів;

– «я поїду працювати за кордон на будь-яких умовах, навіть нелегально, оскільки це все рівно краще, ніж в Україні» – 3,0% респондентів.

Слід зазначити, що за цим питанням певна кількість студентів обирала 2 варіанти відповіді та навіть коментувала свій вибір на вільному місці анкети, наприклад, «хочу працювати в Україні, але сумніваюся, що вдасться знайти робоче місце; мабуть тоді буду змушений шукати роботу за кордоном», тому загальна сума виявилася більшою за 100%.

Прагнення до самореалізації за межами власної країни респонденти аргументують наступним: студенти звертають увагу на зовнішні об'єктивні умови в країні – нестабільність в економіці та політиці, недосконалість влади, недостатню кількість робочих місць, особливо для молоді, яка тільки починає свій професійний шлях, не маючи ще досвіду роботи, наявність корупції, що загалом породжує непевність у власному майбутньому. Звернемо увагу на значні розходження між студентами заходу і сходу країни, наприклад, за питанням «мене тривожить безлад в економіці і політиці держави»: студенти Івано-Франківська відповідають «так» в 16,5% анкет, у той час як погоджуються з таким твердженням більше половини харківчан (51%). Відмінності підтверджено статистично ($\varphi_{\text{емп.}} = 5,6$; ($p \leq 0,01$).

Більше 60% студентів вибірки з різних причин планують шукати роботу та будувати своє майбутнє в Україні. Спробуємо співвіднести ці результати (з метою пояснити причини таких розбіжностей), аналізуючи ті причини, які висловлюють майбутні фахівці на користь

самореалізації в Україні. Результати показують, що, на жаль, суспільна, патріотична, громадянська спрямованість на усвідомлення значущості розбудови країни та власної ролі у цьому процесі, притаманна доволі незначній частині опитаних студентів. Тільки 19% вказують на те, що «людина має жити на своїй землі», ще 17,7% відмічають «треба відроджувати та розвивати країну», але звернемо увагу на відчутну різницю по регіонах – близько третини івано-франківських студентів обирають в анкетуванні такі варіанти відповідей (26,7% та 37,8% відповідно), у той же час представники інших регіонів значно більш стримано оцінюють цей варіант відповіді (близько 15%).

З цими даними співвідноситься і відсотковий розподіл за таким варіантом «далеко не все так погано в Україні, як говорять у засобах масової інформації»: Івано-Франківськ – близько чверті студентів західного регіону висловлюють таку думку; по іншим регіонам підтримує цю думку тільки кожний десятий опитаний (близько 10%). Статистично ці відмінності підтверджено ($\varphi_{\text{емп.}} = 2,73$; $(p \leq 0,01)$).

Проаналізуємо, яким чином оцінюється студентами робота за кордоном з погляду професійного зростання, підвищення соціального статусу, можливостей набути нового досвіду, ймовірної небезпеки тощо. Акцент зроблено саме на можливостях матеріального збагачення (77,6% опитаних студентів), трохи нижчим є цей показник у харківських студентів (68,4%), мабуть, це пов'язано з загальною орієнтацією харківських заробітчан переважно на працевлаштування у Росії, де, дійсно, рівень заробітної платні є не набагато вищим, ніж в Україні. На наш погляд, це може пояснювати і розподіл відповідей «надає змогу набути нового досвіду»: загальний показник по вибірці у цілому 49,7%, проте він є вищим у студентів західного та північного регіону та складає близько 60%, та є майже у два рази нижчим у студентів східного регіону (32,6%) – близькість до Росії східного регіону України обумовлює схожість мови, культури, видів роботи, способів виконання та технології, побуту, способу життя взагалі ($\varphi_{\text{емп.}} = 4,02$; $(p \leq 0,01)$).

Харківські студенти частіше за студентів Івано-Франківська вважають, що «робота за кордоном надає змогу реалізувати свої професійні плани» (38,8% проти 11,8%); статистична значущість відсоткових відмінностей ($\varphi_{\text{емп.}} = 4,76$; $(p \leq 0,01)$).

Студенти всіх регіонів досить обережно оцінюють роботу за кордоном як можливість «бути поважною людиною» (4,7%), «підвищити свій соціальний статус» (18,8% вибірки); «найповніше самореалізуватися» (17,7%), розуміючи, що частіше трудова еміграція є вимушеною мірою для забезпечення добробуту своєї сім'ї і людина їде за кордон саме з метою заробітку. Стосовно оцінки негативних наслідків заробітчанства, результати розподілено наступним чином: роботу за кордоном вважають небезпечною 21,7%. Переважна більшість студентів знають, чули про явище торгівлі людьми і вважають, що треба з великою часткою обережності ставитися до можливого, особливо нелегального, працевлаштування за кордоном та ретельно перевіряти надійність інформації (83,4%). Тільки декілька респондентів у кожній вибірці вважають ймовірність стати жертвою торгівлі людьми мізерною (загалом 2,1%) та ще 14,5% вважають її перебільшенням.

Ми вважаємо, що студенти дуже добре розрізняють для себе вимушену, некваліфіковану, низькостатусну, часто виснажливу працю за кордоном, яка принижує, та можливість бути за кордоном справжнім українцем, гідним представником держави, зберігаючи високий рівень національної і особистісної самоповаги. Додаткову інформацію надає питання стосовно того, що саме молодь України приваблює за кордоном: перш за все, студенти поїхали б за новим досвідом, новими враженнями, новими знайомствами (64,4%); більше половини студентів сподівається на покращення матеріального рівня – 54,6%; далі студентами згадуються «самостійність» (49,1%), перспектива кар'єрного зростання (40,5%) та розкриття

своїх можливостей (41,8%). Тобто українські студенти тісно пов'язують працю за кордоном з певним подальшим «режимом сприяння» для влаштування своєї долі в Україні.

Висновки. Підсумовуючи, слід зупинитися на наступних моментах:

1. Студенти вищих навчальних закладів України – майбутні висококваліфіковані фахівці – переважно негативно оцінюють явище трудової міграції та його наслідки для країни, сім'ї та особистості, прямо пов'язують трудову еміграцію українців за кордон зі складним нестабільним економічним та соціально-політичним становищем держави.

2. Майже половина опитаних майбутніх фахівців з вищою освітою не виключає для себе самореалізацію саме за межами України, орієнтуючись на більш високі заробітки та новий досвід, при цьому престижність праці за кордоном та можливість підвищення соціального статусу оцінюється студентами досить стримано, що доводить розуміння студентами трудової еміграції українців в якості вимушеної міри з боку людини, яка обумовлена необхідністю задоволення її базових потреб.

Література

1. Асмолов А. Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека / А. Г. Асмолов. – М. : Смысл, 2007. – 528 с.
2. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К. : Вид-во ТОВ «КММ», 2006. – 256 с.
3. Малиновська О. А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями : Монографія / О.А. Малиновська. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – 236 с.
4. Шульга Н. А. Великое переселення народов: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты / Н. А. Шульга. – К., 2002. – 256 с.

В статтє анализируются социальнo-психологические проблемы трудовой миграции. Выезд молодежи за границу на работу вызывает серьезные демографические последствия – сложности воспитания детей из-за специфики мигранского образа жизни, разрыва семейных отношений, изменения ценностей. Автор раскрывает понятие «миграционной готовности», возникающей вследствие депривации потребности в самореализации. В статтє анализируются результаты эмпирического исследования миграционных установок студентов разных регионов Украины. Ставится проблема готовности украинских студентов к поиску работы и самореализации за границей.

In article social and psychological problems of labor migration are analyzed. Youth departure abroad for work causes serious demographic consequences – difficulties of education of children because of specifics of a migransky way of life, a rupture of the family relations, changes of values. The author opens concept of «migratory readiness», need arising owing to a deprivatsiya for self-realization. In article results of empirical research of migratory installations of students of different regions of Ukraine are analyzed. The problem of readiness of the Ukrainian students to job search and self-realization abroad is put.

Статтю подано до друку 25.10.2012.